

A FILOZÓFUS: MARX

1. Ténytől a viszonyig. A logikán túl, a szavak szigorú rendje mögött, Marx műve a teljesség érzetét sugallja: az emberi szellem megpillant benne valamit, ami a részletek igazságán és szépségén felül körvonalainak megsejtésével is lenyűgöz. A teljességben magára, el nem ért, de sóvárgott önmagára villan a gondolat, az elvesztett egységes létre, amelyben a tárgy és az alany még nem vált külön egymástól, az alany nem növekedett önmagát és a világot elemző szubjektummá, amelyben a részletek és az egész nem szakadt el egymástól, és a rész birtoklása ölelkezés volt a végtelennel. Van ebben a műben valami, ami több, mint a kifejtett igazságok rendszere: a mű mint egész: a végesnek olyan megragadása, ami nem zárja le a horizontot, ellenkezőleg: a végesben – mert végességét kíméletlenül felmutatja – felfedi a végtelenre utalót, azt, ami a mű véges igazságait a végtelenre mutató struktúrába helyezi.

A gondolat nagy rendszerei mindig is a végtelen befogadását hajszolták, de mert a végtelenből indultak ki, eszközeik szükségszerű végessége a végtelent végessé zsugorította, s torzóvá tette a törekvést, a mű látványát pedig a szellemi kudarc szkeptikus kódéba burkolta. Marx nem a végtelenből indult ki. Marx a legkevésbé metafizikai metafizikus. Csak a végest fogadta el: ha a végtelent fogalmazgató általánosságokkal foglalkozott – ez írásaiból kitetszik –, valósággal szenvedett, dühös szórohammal bekerítette, gúnyos megjegyzéseivel kiátkozta, a konkrétság érzelmi viharában darabokra törte az üres spekulációt.

Tényé tisztította az önmagát kiüresítő általánost; s mert a tényeket semmire sem becsülte, a végtelenségben bolyongó gondolatot ezzel kegyetlenül kivégezte. Kimondta, hogy az üres spekuláció a gyakorlattól elrugaskodott elemzés szeszélyes röppályája, amely nem hordozza a realitás tendenciáit, hanem csak egy meghatározott realitás feje tetejére állított, torzán tükröző mása. Tény: mert benne az adott helyzetben való elmerülés, a gondolat öntúlgerjesztése rögzítődik, látszó-

lagos szárnyalása csak a szellem védekező manővere, a lezárt-ság elleni tiltakozás.

De Marx a tényeket semmire sem becsülte: számára csak viszonyok léteztek. A tények, mint a viszonyháló csomói, elvesztették külön-idejűségüket, egymásba rohantak, és eltávolodtak egymástól, nem öntörvényük, hanem viszonyaik parancsa szerint. Volt számára így olyan tény, amely nem létezett, mert hamisan fejezte ki viszonyait, volt olyan tény, amely nem önmaga idejét élte, mert anakronisztikusan a múltat képviselte, volt olyan tény is, amely a látszólagos jelentéktelenség mögött a haladás tendenciáit képviselve, új jelentőséget nyert elemzésében.

Csak viszonyok léteznek: a tény, az van, de a tény nem létezés, nem mozgás, hanem csak lét, csak adottság. De a viszony mint tények kapcsolata: tény. Ha két vagy több vagy akár végtelen számú viszonyt *csak* viszonyként értékelünk, akkor tényként értékeljük a viszonyt. De a tényt Marx semmire sem becsülte. A tényként adott viszonyokat sem.

Mert tudta: a tényektől a filozófiáig eljutni nem lehet; a tények általánosítása nem filozófia, de még az általánosítások általánosítása sem az. Marx pedig filozófus volt: mint közgazdász is filozófus volt, sőt: mint filozófus is filozófus volt: nem filozófiaellenes filozófiát dolgozott ki, nem a filozófiai spekulativitás ellenelméletét alakította ki, hanem a pozitív, önmagát építő filozofikus filozófiát. A filozófiában ezért a végtelen, totális elméletét látta, nem a tények adott halmazának elméleti bogozgatását tűzte célként maga elé.

A tények bármilyen nagy halmaza, akár a viszonyok el-kepesztően kusza garmadája, még a legtökéletesebb elemzésben is csak a konkrét teljesség képét eredményezheti: a végtelen kimosódik belőle, vagy beleszárad a szám szerint talán végtelen, de a tendenciákat elfedő kölcsönkapcsolatok rendezgetésébe, méricskélésébe, skatulyázásába. Így nem lehet az igazi végtelenhez jutni, a jó végtelenhez, a tendenciák végtelenjéhez.

De szükséges-e egyáltalán a jó végtelen az ember számára, nem alkalmasabb-e az aritmetikai végtelen: az összege beláthatónak és beláthatatlannak? Kell-e egy ilyen fogalom, amely látszatra talán nem is támaszkodik a tapasztalati világra, és noha támasztéka, kapaszkodója, bizonyítéka van,

mégis nekirugaszkodás és bizonyíték nélküli lebegés is? Szükség van-e a felülkerekedésre, a szellem szuverén uralmára egy olyan világban, amelyben minden csak tény és konkrétum és végesség és minden csak kötöttség és meghatározottság?

Marx filozófiájának nagysága abban van, hogy képes volt megvalósítani a gondolat kötöttségének és lebegésének szintézisét. A *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, aztán az Engelsszel közösen írt *Német ideológiában* találkozik először a filozófia történetében a tény és a végtelenbe kapaszkodó gondolat, itt alakul ki először a tényeknek egy teljesen újszerű látása: a tény itt már nemcsak önmaga, hanem más is, mint ami – a végtelent tendenciaként hordozó kötöttség: önmagát átszűrő lét: mozgás: létezés.

2. A személyiség. Polgár volt – származása, környezete, nevelése szerint. Volt benne mégis valami, ami megkülönbözteti a polgári világtól: a polgári kötöttségek megvetése, a szellem önállóságának nagyrabecsülése. De ez az önálló intellektus nem merült el a kultúra, a csillogó értékek értő bámulásában, mint annyi értékes szellem, amely az értéket önmagában, a tudást önmagáért csodálta csupán.

Agyának teljesen egyéni sajátága még csak nem is a mindent átfogó intellektus. Befogadóképességének méretei bármennyire bámulatosak is, mégsem tették volna őt, Marxot azzá, aki ma számunkra: Marx. Ereje szintetikus képességében van, abban, ahogyan a tudást egybekapcsolja, ahogyan a kultúra értékeinek belső rendjét átlátja.

De ezért a látásért meg kellett küzdenie. Önmagával, a megtanult filozófiák szűrőjén látó, már kialakult nem-Marx Marxszal. Heroikus volt ez a küzdelem: önmagát kifosztó, kultúráját tagadó küzdelem az új világlátásért, a teljesebb gazdagságért.

Egyénisége: egy határozott mozdulat, amellyel elveti a hegeli filozófiát, elveti a filozófiát, elveti a tényeket és a tények kohóját, a filozófia kohóját kezdi vizsgálni. A gyakorlatot. A cselekvésnek és a gondolatnak azt a kohóját, amelyben a cselekvést megelőzi a gondolat, de amelyben a gondolat a cselekvés következménye: a gyakorlatot, az ember sajátos önteremtésének folyamatát.

Végiggondolta a gyakorlatot; ebben van Marx személyiségének egyik alapvető sajátossága. Nemcsak megtalálta, fel-lelte, jelentőségében felismerte, hanem végiggondolta; saját „eretnységét” gondolta végig benne, vagyis úgy gondolta végig, hogy tudta: maga is csak a gyakorlaton belül maradvá gondolhatja végig gondolatát.

Csatlakozott tehát a proletariátushoz: a *gyakorlat* társadalmi osztályához, a társadalmi kohót izzító kategóriához. Szervezte a proletariátust, maga is belefolyt a jövőt előállító tevékenységbe, legyőzte a kívülállásra késztető, belenevelt és átvett reflexeket; nemcsak intellektusát kötötte le, hanem tevékeny gyakorlati lényét is.

Éppen ebben, a kötöttség tudatos vállalásában van egyéniségének egyik meghatározó vonása; tudta, a kötöttséget vállalnia kell, mert a kötöttség vállalása nélkül nem magyarázható a tendencia, a jövő, a jövő ismerete nélkül nem érthető a jelen; mert a jelen sohasem múlt, csak jelen, és sohasem jelen: több, mert szakadatlan átalakulásában már nem az. Csak a mozgás, csak a tendencia, csak az élet valami, önmagában hordja elvét, mert mozgás, mert élet, mert tendencia. Spekulatív elv: axiomatikus előfeltevés.

A gyakorlat értelmezéséből, a gyakorlat vállalásából, a gyakorlat következményeinek a gyakorlaton kívül álló, de a gyakorlaton keresztül kívülré hatoló elemzéséből született a marxizmus; a marxizmus mint a cselekvés – az értelmezett cselekvés – dialektikája, és a marxizmus mint a gondolat – a kötöttséget végiggondolt gondolat – dialektikája. Marx marxizmusa. A világ megváltoztatásáért harcoló marxizmus, a mozgósító, a cselekvővé váló, tárgyiasuló marxizmus, és a cselekvést, a változást, a jelent értelmező marxizmus. A világlátó rendszer: a filozófia.

3. Viszonytól a struktúráig. A tények közötti viszonyok tehát: tények. A viszonyok viszonyai azonban a legáltalánosabb formájukban nem tények: mert a világban minden önmaga és más is, önmagában semmi sem önmaga, s a másban semmi sem más. Mi az, tette fel a kérdést önmagának Marx, ami ennek az axiomatikus elméleti feltételnek megfelel, vagy fordítva, mi az a társadalmi mozgásban, aminek tükre ez az elméleti modell?

Viszonyok viszonya – a legáltalánosabb társadalmi formában –: a szükségszerűség és szabadság, vagy fordítottja: a szükségszerűség és elidegenedés. Az első: a kettő átcsapása egymásba és egymásban való megnyilvánulásuk és önmagukba való visszatérésük, szakadatlan egymásra találásuk. Vagyis: a szükségszerűség mint szabadság, a szabadság mint szükségszerűség. Vagyis: az adottság, a kötöttség beemelése a szubjektumba és a szubjektum szabad cselekvése az aszsimilált szükségszerűség birtokában. És a társadalmilag szabaddá vált cselekvés visszahatása az adottságra, a kötöttség megváltoztatása, átalakítása, új kiindulások lehetőségének létrehozása és e lehetőség valósággá gyúrása az összefogó kollektivitás megsokszorozott erejével.

A második: a szükségszerűség és elidegenedés: a mindig jelenlévő objektív meghatározottság a szubjektum tetteinek abszolút korlátjává válik, tudatát nem a cselekvésre, hanem a tett ellen fordítja, és az elidegenedett tudat mint szükségszerűség: a szubjektum képtelen önmagát realizálni, erejét a kollektivitásban megsokszorozni. Vagyis: a szükségszerűség elidegenedik – az elidegenedés a szükségszerűség formájában mutatkozik. Vagyis: az elidegenedés a szükségszerűség tartalmává – a szükségszerűség az elidegenedés formájává válik, s egymásban mutatkoznak meg, de a másikban szemben állnak önmagukkal, bezártak: nem önmaguk, sohasem önmaguk.

Marx kimutatta: a társadalmi ellentmondások filozófiai elemzésében a viszonyok viszonyainak tanulmányozásából kell kiindulni. A szükségszerűségből és abból, amit az ember létrehoz: szabadságából vagy elidegenedéséből. Az objektív és a szubjektív elem legáltalánosabb kapcsolatainak megnyilvánulásai ezek, de ebben a kölcsönviszonyban az objektív elemé a meghatározó szerep.

Mert: a tett, az ember sajátos önmeghatározása csak a *vanból*, az adottságból indulhat ki. Az adottságot kell elemezni tehát előbb, a *vant*, azután az adottságra szükségképpen reáfonódó, reátapadó, de alakító tevékenységet, azt, amit a cselekvés létrehoz.

Ezért írta meg Marx nagy elemző művét, *A tőkét*. Az adottság struktúráját s azt, ami abból következett: az elidegenedést. S az elidegenedés elleni harcot azért vezette, hogy egy új struktúrát hozzon létre: a szabadság rendszerét. Egy

olyan világot, amelyben a szükségszerűség tartalma a szabadságnak, de a szabadság is, szükségszerűséggé válva, képes önmagát újratermelni. Egy olyan világért harcolt Marx, amelyben a szabadság a társadalmasult egyén és az individualizált társadalom képét mutatja. Amelyben a társadalom és az egyén a cselekvésben, a teremtő tettben nem fordul egymás ellen, nem pusztítja e szembenállással önmagát.

Megtörni az elidegenedés világát: ez volt Marx életcélja. Vagyis eszménye, amelynek alávetette minden, a társadalommal kapcsolatos cselekvését. A mi eszményünkkel pedig azzal vált, hogy e nagy vállalkozáshoz méltó célokat tudott kitűzni, nem csupán a maga, de a cselekedni akaró emberi közösség számára is. Az életeszemény és a mindennapi célok harmóniájában ragyog Marx élete, eszközeiben, amelyeket a cél-eszmény közelebbre hozásában felhasznált. Abban, hogy nem az eszményt közelítette az eszközök felé, hanem az eszköz-cél együttesét az eszmények színvonalára emelte.

Megtörni az elidegenedést és megteremteni a szabadság birtokát csak cselekvés révén lehet, a mindennapi tevékenységet kell alkotó cselekvéssé változtatni, tette növelni. Csak a tett igazolhat életet, mert az élet adottság, csak a haladó cselekvés visz bele emberi értelmet, valami maradandót, ami önmagává teszi, arcot ad az egyéni életnek.

Marx egyénisége azért néz ma is oly töretlenül kutatóira és tisztelőire, mert életét tetteivel és általában a tett, a gyakorlat értelmezésével – filozófiájával – önmagává, Marx alkotó életévé formálta. Marxizmusa is ezzel válik ismét és újra marxizmussá. Önmaga szakadatlan újratermelése – az lényege. Mert: hatni tud. És lényege: hatása.

4. Vissza a tényekhez. Hatásának elméleti magyarázata az, hogy Marx strukturális modelljének birtokában értékelni lehet a tényeket. Mert a struktúrában az egyedi jelenség, a tény invariáns, a kapcsolatok rendszere szempontjából rögzített, tehát az elmélet felől közelítve egészében megragadható valóság-darab. A mindig változó, önmagát a vizsgálat elől így eltakaró tény a struktúrában az önmagába kényszerült, az önmagába belemerülő tényező szerepét játssza. A megváltozott tény, az új tény a régi mellé kerül, az egymástutániség, a származás, a genesis nem fedi el az elmúltat, a voltat, az új tény pedig nem kerekedik a régi fölé.

Marx érdeme, hogy a tények egymásmellettiségének hangsúlyozásával a jövőt az elmélet jelenjévé tudta változtatni. Marx nem volt próféta: előrelátásának semmi köze sincs az előérzetekhez vagy látomásokhoz. Marx a jövőt mint ténnyt rendelte a jelen mellé, s tehette, mert a múlt–jelen kettős, a strukturális viszonyok szempontjából egymás melletti tényezőcsoport magába foglalja a jövőt is, mint jelent foglalja magába, mint annak tudomásulvételét, hogy ma is jövő van, mert a holnap is – ma.

Nem úgy beszél a kommunizmusról, ahogy manapság gyakran hallani: „ha kommunizmus lesz”. Marx számára a kommunizmusnak jelenvalósága van. Azt mondta: „ilyen a kommunizmus”. Mert Marx filozófus volt: a kommunizmus modelljét alkotta meg, és a kommunizmus modelljét azért alakíthatta ki, mert a kommunizmust mint ténnyt kezelte: mint az egymásmellettiség hármásának szükségszerű, harmadik tényét, a múlt–jelen kiegészítését.

A tényekhez visszajutott Marx alapgondolata: a tényeket csinálják: emberek csinálják, de a már kész tények határt is szabnak az újabb cselekvésnek. A ténnyt csak tény alakíthatja, ténynek tény szab határt: a cselekvés eredménye ezért mindig csak határkijelölés, sohasem tényfelszámolás. A viszonyok rendszerét, a struktúrát kell megváltoztatni, ha a világot akarjuk újjáformálni. Amikor azt mondta: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták*: de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*” – akkor a struktúra és nem a tény megváltoztatására gondolt. A tényeket egymás mellé rendelni egy *adott* struktúra megértéséhez szükséges ugyan, de adott struktúrában belül az új tény csak határt szab a réginek, az új nem semmisíti meg a régit.

A struktúrát kell megváltoztatni: átfogó és alapvető cselekvéssel a tények adott rendjét kell megsemmisíteni, új alaptényt kell létrehozni. Tömegcselekvéssel megváltoztatni a világot, tömegszolidaritással szétszaggatni az emberi szolidaritást akadályozó, az emberiséget atomizáló világot: Marx tudta: a tömegek szolidaritása: humanizmus. A humanizmus: alaptény: a kommunizmus alapténye. Kifejezi azt, ami a népekben, nemzetekben és egyéneknél közös: a szolidaritást, az élet, a tett olyan érvényesülését, amely nem tör mások életére, nem teszi hatástalanokká mások tetteit.

Marx humanizmusa nem tudományos és nem filozófiai fogalom: számára a humanizmus az a tény, ami egy új társadalmi struktúra legáltalánosabb vonása: alapténye. Filozófiaiilag a humanizmus tehát az új struktúra tényeinek kölcsönviszonyát jelöli, a társadalomtudományi tanulmányok tárgya viszont a humanizmus mint a demokrácia konkrét megnyilvánulásainak módja. Mint a hatalom problémája, mint az ember konkrét lehetőségeinek problémája, mint a viszonyok gazdasági és politikai hordozóinak problémája. A filozófia számára a humanizmus egy új struktúra alapténye; a tudomány számára a humanizmus a demokrácia konkrét viszonyainak-tényeinek halmaza.

Marx filozófus. Mert amikor visszajut a tényekhez – sohasem a tényekhez jut vissza: egy új struktúra új tényeihez jut vissza. Visszajut: mert agyával becserkészte azt a valóságot, amely akkor még nem volt, létrehozott valamit, ami addig nem volt. Csoda-e, ha a valóság most azon igyekszik, hogy a marxizmusban előre felsejlő körvonalait megközelítse? Az objektív mozgás Marxban céltudatot kapott: csodálkozni kell azon, hogy igyekszik megvalósítani azt, amit Marxban kitervelt?

Vissza a tényekhez: ez Marx követelménye. Ébreszteni a tömegek cselekvését humánunk gazdagításáért: az új struktúrát méltóvá tenni önmagához; ami ugyanaz: méltóvá tenni az embert önmagához. Népek, nemzetek, emberek – tények. Bennük kell felfedezni a tényeket, hozzájuk kell visszajutni a humánus nevében. Marx filozófus volt, ezért volt olyan kíméletlen azok leleplezésében, akik meghamisították a tényeket, akik elfedték a tények igazi arcát. Tele volt emberi szenvedéllyel: filozófus volt. Személyiségének egyik legvonzóbb vonása ez a filozófiai szintre emelt szenvedély: az, ahogy az elvont fogalmak logikai rendje mögül elővillan ő, az élő, egyedi ember – Marx.

1968